

Mezei Sára, Nagy Gábor Dániel,
Máté-Tóth András
Vallási orientáció néhány magyarországi vallási
közösségben

Elméleti háttér

A vallási orientáció (*religious orientation*) a vallás tudományos kutatásának egyik legnagyobb hatású elmélete, legnépszerűbb – és egyben komoly elméleti és módszertani vitákat kiváltó – kutatási területe. Gordon W. Allport *The Individual and His Religion* című, 1950-ben kiadott könyvében a pszichológiai motivációelmélet (ALLPORT, 1997) alapján tett megkülönböztetést az *érett* és *éretlen*, vagy *intrinzik* és *extrinzik* vallásosság között (BURRIS, mja.). A két fogalom azóta is sokat vitatott definíciója és az erre épülő első empirikus kutatás azonban csak 1967-ben, Allport és J. Michael Ross tanulmányában – *Personal Religious Orientation and Prejudice* – jelent meg. A szerzők szerint az érett vallásosságra jellemző, hogy jól differenciált, önmagától és önmagában motiváló erejű, konzisztens erkölcsi rendszert teremt, átfogó, integráló és alapvetően heurisztikus – az éretlen vagy extrinzik vallásosság pedig mindezek ellentétéként definiálható (BURRIS, mja.). Praktikus megközelítésben az extrinzik irányultságú személy saját céljaira *használja* vallását: „az extrinzik értékek mindig instrumentálisak és utilitáriusak” (ALLPORT ÉS ROSS, 1967:434). Az extrinzik orientációjú személyek biztonságérzet és vigasz, szociabilitás és kikapcsolódás, státusz és önigazolás megteremtésére használhatják a vallást. Felszínesen követik vallásuk előírásait, vagy szelektív módon hozzáalakítják más, elsődleges motivációs szükségleteikhez, azaz önkényesen válogatva közülük csak azokat tartják meg, melyek életük más, fontosabbnak tartott területein érdekeiket szolgálják. Teológiai terminusokban az extrinzik típus »Isten felé fordul, de anélkül, hogy elfordulna a szelftől« (uo.). Ezzel szemben az intrinzik orientációjú személyek fő motivációjukat lelik meg a vallásban. Más szükségleteiket – amennyire csak lehetséges – összhangba hozzák vallásuk hittartalmával és előírásaival. „Elsajátítván egy hitvallást az egyén arra törekszik, hogy bensővé tegye és teljes egészében kövesse azt. Ebben az értelemben

ő éli a vallását.” (i. m. 434.) A kettő közötti különbséget érzékletessé teszi egy Allport által használt másik elnevezés: az intrinzik orientációjú ember számára a vallás *cél*, míg az extrinzik számára *eszköz* valamilyen (profán) cél vagy célok elérésére.

A kétféle vallási irányultságot egyetlen kontinuum ellentétes végpontjaiként fogalmazta meg Allport, s úgy vélte, ezek különböző erkölcsi–etikai következményeket vonnak maguk után. Magyarázata szerint az intrinzik vallásosság teszi alkalmassá az egyént abszolút standardok kialakítására és a viselkedéses konzisztencia elősegítésére, a vallási szertartásokon való rendszeres részvételben manifesztálódik, csökkenti az önzést és az előítéletességet, fokozza a másokkal való törődést (tehát viselkedésesen is „tetten érhető”), s mindez belülről fakad, nem pedig a félelem vagy a mások jóváhagyása iránti igény irányítja. Ezzel szemben az extrinzik vallásosság, mivel nem foglalja magába a vallásos hit teljes rendszerét, nem gátolja az önzést és az előítéletet; félelem és mások helyeslése iránti vágy, nem pedig énkonzisztens belső motívumok vezérlik (BURRIS, mja.).

Allport és Ross (1967) a vallási orientációt az előítéletesség vonatkozásában tanulmányozták, felmérésükben először alkalmazván a *Vallási Orientáció Skálát* (*Religious Orientation Scale*, ROS), melynek 11 extrinzik (E) és 9 intrinzik (I) tételével való egyetértésüket ötfokú skálán fejezheték ki a megkérdezettek (az 1-es a leginkább intrinzik, az 5-ös a leginkább extrinzik orientációt jelentette, az 1-alskálán tehát fordított kódolással). A fentiek alapján az volt a hipotézisük, hogy az extrinzik személyek előítéletesebbek, mint az intrinzik orientációjúak. Azonban a kapott eredmények ennél összetettebb képet mutattak: „tisztá tipológiánkhoz képest bosszantóan sok [sic!] alany inkonzisztens” (i. m. 437.) – így a válaszmintázatok alapján végül négy csoportot különítettek el:

1. Intrinzik: elfogadja az I-iteket, és elutasítja az E-iteket.
2. Extrinzik: elfogadja az E-iteket, és elutasítja az I-iteket.
3. Indiscriminately Proreligious (IPR): aki mindkét skálán magas pontszámot ért el; a szerzők értelmezése szerint hajlamos a vallásosság minden aspektusát „válogatás nélkül” elfogadni és magára nézve érvényesnek tartani.
4. Indiscriminately Antireligious (IAR): mindkét skálán alacsony pontszámot ért el, ezért Allport és Ross szerint „vallásellenes” (i. m. 438.)

Mivel Allport és Ross mintájukat templomba járó, hívő, keresztény populációból vették, az utóbbi kategóriába tartozó személyt nem találtak. A minta kb. egyharmad–egyharmad arányban oszlott el a fennmaradó három kategória között.

E négyes tipológiával együtt a vallási orientáció kontinuum felfogása egy kétdimenziós megközelítés felé tolódott el (lásd többek között HOOD 1978; BURRIS 1994; WATSON, MORRIS, HOOD 1990).

Eredményeik alapján legelőítéletesebbnek az „IPR” csoportba tartozók bizonyultak, őket követték az extrinzik s végül az intrinzik megkérdezettek. A kapott eredményeket azonban Allport és Ross nem annyira a motivációk terminusaiban értelmezték, hanem inkább egyfajta kognitív stílussal magyarázták – hasonlóan Rokeach (1984) dogmatikus gondolkodásához. Egy olyan általános megismerési „működésmódként” próbálták azt definiálni, amely egyaránt meghatározza az előítéletességet, toleranciát, vallásosságot s más, a személyiségstruktúrába beágyazott vonásokat. Az extrinzik hívő szociális, biztonsági célok elérésére, társas támogatás és státusz megszerzésére használja vallását, s ezért annak hittartalmait, előírásait csak annyiban integrálja, amennyire azok e célokat szolgálják. Az intrinzik hívőre azonban az élete minden területét átható vallási elkötelezettség, a vallási értékek internalizációja jellemző, ő tehát inkább követi az előítélet-ellenes keresztény tanításokat.¹ A mindkét skálán magas pontszámot elérő IPR felszínesebb megközelítést alkalmaz: neki „minden vallás jó” (ALLPORT, ROSS, 1967: 441) – ez a szerzők feltételezése szerint a válaszadásban megmutatkozó egyetértési hajlandóságot és a túláltalánosításra való hajlamot tükrözi.²

A tanulmány megjelenését követően az elméletre épülő, a mérőeszközt alkalmazó, azt továbbfejlesztő és bíráló cikkek özöne látott napvilágot. A kritikák egyaránt célba vették a fogalom elméleti és empirikus meghatározását (KIRKPATRICK, HOOD, 1990; KIRKPATRICK, HOOD, 1991; BURRIS, mja.), kétségbe vonták értékmentességét (KIRKPATRICK, HOOD, 1990), s hangot adtak az eredetileg kontinuum-változóként elgondolt vallási orientáció dichotomizálásából eredő, mérési problémák miatti aggodalmaknak is (KIRKPATRICK, HOOD, 1990; BURRIS 1994). E kritikák termékenyítőleg hatottak a vallási orientáció kutatására, s az elmélettel kapcsolatos számos empirikus – pro és kontra – bizonyíték gyűlt össze az elmúlt évtizedek során (pl. MASTERS, 1991; PARGAMENT, 1992; NIELSEN, 1995; MALTBY, DAY, 1998).

Az eredeti skálával kapcsolatos módszertani megfontolások új mérőeszközök kifejlesztéséhez vezettek. A ROS tételei számának csökkentésével és megfogalmazásuk leegyszerűsítésével jött létre a Korfügetlen I-E skála,

¹ A vallási orientáció eddigi kutatásának jelentős része keresztény alapsokaságokon történt (KIRKPATRICK, HOOD, 1990).

² Hiszen az előítélet maga is egy sztereotipizálás, generalizálás következménye: az előítéletes ember nem tesz különbséget egy kisebbség tagjai között, képtelen egyénként kezelni őket – mint ahogy nem tesz különbséget a vallásosság formái között sem.

mely már tizenegyéves kortól, illetve gyengébb olvasási képességű felnőtteknél is alkalmazható (GORSUCH – VENABLE, 1983; GORSUCH – MCPHERSON, 1989; MALTBY, 1999).

Lee A. Kirkpatrick saját faktoranalitikus vizsgálatai során további faktorokat különített el az extrinrik alskálán belül: a komfort és biztonság céljára használt valláshoz kapcsolódik a személyes-extrinrik (*Extrinsic-Personal*, Ep), a szociális státusz érdekében használt valláshoz a társas-extrinrik (*Extrinsic-Social*, Es), végül pedig az „egyéb-extrinrik” (*Extrinsic Residual*, Er): az utóbbiba tartozó elemeket szerinte tévesen helyezték el az extrinrik alskálán, mivel negatív faktorsúllyal terhelődnek az intrinrik alskálára, ezért fordított megfogalmazással az intrinrik tételek között lenne a helyük (KIRKPATRICK, HOOD, 1990). A személyes-extrinrik és társas-extrinrik faktorok általánosan elfogadott kategóriákká váltak a vallási orientáció további kutatásában.³ (Gorsuch és McPherson (1989) hasonló eredményekre jutottak, s ezért Korfüggetlen I-R skálájukon két eredetileg extrinrik tételt az intrinrik alskálára helyeztek át, fordított megfogalmazásban – lásd később.)

Daniel C. Batson úgy vélte, az intrinrik módon vallásos egyén allporti fogalmában két különböző vallási irányultság keveredik: az egyikben a vallás igaz hittel, őszintén vallott, központi motiváció, a másodikban olyan tényezők hangsúlyosak, mint a kognitív komplexitás, kétség, önkritika, befejezetlenség és kísérletezés, s szerinte Allport és Ross intrinrik skálája csak a vallásosság formálisabb módját mérte, az utóbbit nem (BATSON, SCHOENRADE, 1991a; 1991b). Az általa feltételezett harmadik orientáció mérésére vezette be a Quest-skálát, mely azt vizsgálja, mennyire hajlandó az egyén szembenézni egzisztenciális kérdésekkel, vallásos kérdésekben bír-e önkritikával, képes-e kételyeit pozitívként észlelni és nyitott-e a változásra. A skála a gyakorlatban gyorsan elterjedt, s így a fent leírt négyes tipológia helyett a vallási orientáció e három összetevője és az egyéb vallási, személyiség- és szociálpszichológiai mutatók közötti összefüggéseket vizsgálták (pl. SOCHA, 1999; MALTBY, HOURAN, LANGE, ASHE, MCCUTCHEON, 2002; KALDESTAD, STIFFOS-HANSEN, 1993; MALTBY, DAY, 1998; KRISTENSEN, PEDERSEN, EILLIAMS, 2001; BURRIS, 1994; BURRISMA.; WATSON, MORRIS, HOOD, 1990; LEAK, FISH 1989).

A vallási orientáció mögötti személyiségjellemzők és szociálpszichológiai tényezők feltárását célzó egyik lehetséges megközelítés az attribúciós stílus különbségeit hangsúlyozza: az intrinrik hívők az oktulajdonítás folya-

³ Az extrinrik skála multidimenzionalitását Allport is szem előtt tartotta, mikor megjegyezte, hogy „az extrinrik vallásos irányultságnak rengeteg változata van... (melyek) mind egy szigorúan utilitarista vallásosság felé mutatnak (BURRISMJA.)”.

matában nagyobb jelentőséget tulajdonítanak Istennek, és általában komplexebb attribúciós rendszerrel bírnak, mint az extrinzikiek (WATSON, MORRIS, HOOD, 1990). Az attitűdök szintjén is különbségek mutatkoznak: a Fishbein és Ajzen (1984) által elkülönített három attitűdkomponens (affektív, kognitív és akarati-cselekvéses) konzisztenciája az intrinzik orientációjú hívők körében volt a legnagyobb, azaz vallási attitűdjeikkel kapcsolatos érzelmek és cselekvések esetükben tekinthetők leginkább következetesnek, s a vallásra vonatkozó attitűd érzelmi összetevője számukra fontosabbnak bizonyult, mint az extrinzik megkérdezettek esetében (KRISTENSEN, PEDERSEN, WILLIAMS, 2001). Az eredeti elgondolásokkal szemben a vallási orientáció és az előítéletesség kapcsolata is összetettebbnek tűnt. Empirikus bizonyítékok támasztják alá azt az elgondolást, mely szerint az intrinzik orientációval együtt járó előítéletmentesség csak az Allport és Ross (1967) által vizsgált faji előítéletekre érvényes, illetve más olyan csoportokra, amelyekkel szemben a vallási tanítások toleranciára buzdítanak. A vallási tanítások által elítélt vagy alacsonyabbrendűnek tartott csoportok tagjaival szemben (pl. homoszexuálisok, bizonyos esetekben a nők) az intrinzik megkérdezettek előítéletesebbnek bizonyultak (HEREK, 1987; MCFARLAND, 1989).

A vallási orientáció és az egyéb pszichológiai, szociálpszichológiai változók közötti kapcsolatok értékelésével és értelmezésével kapcsolatban azonban óvatosságra intenek azok az eredmények, amelyek a vallási közösség mint vonatkoztatási csoport szerepét és a válaszadásban megmutatkozó szociális kívánatosságot vizsgálták. Eszerint az intrinzik hívők számára a saját vallási csoport (pozitív) sztereotípiáinak való megfelelés és a kedvező énbemutatás (TEDESCHI, ROSENFELD, 1984; MALTBY, TALLEY, COOPER, LESLIE, 1995) hangsúlyosabb, mint az extrinzik megkérdezetteknél, ez pedig torzulást idézhet elő a kutatási eredményekben (LEAK, FISH, 1989; BURRIS, JACKSON, 2000).

Nemzetközi tapasztalatok

A kilencvenes évektől kezdődően Európában is egyre nagyobb népszerűségnek örvend a vallási orientáció kutatása; az egyik alapkérdés természetesen az, mennyiben alkalmazható ez a megközelítés az amerikai társadalomtól sok tekintetben eltérő vallási tradíciókkal bíró európai kultúrában. Egy lengyel vizsgálatban a faktorösszetevők mintázata többé-kevésbé megegyezett az eredetivel; leguniverzálisabbnak az intrinzik faktor tűnt, mivel egyértelműen és az elvártak megfelelő mintázattal rajzolódott ki. Az extrin-

zik és a „Quest” skálák megbízhatósága azonban alacsony volt (SOCHA, 1999)⁴.

Norvég mintán az eredeti Allport–Ross skála és a „Quest” skála érvényességét tesztelték. A skálák belső konzisztenciája általában kielégítő volt, kivéve a „Quest” skálát, amelynek elemei a faktoranalízis során részben az extrinzik, részben az intrinzik faktorokra terhelődtek. A társas-extrinzik és a személyes-extrinzik tételek egyaránt önálló faktorokat alkottak az analízis során, s az intrinzik tételek is – kettő kivételével – egy faktorba kerültek (KALDESTAD, STIFOSS-HANSEN, 1993).

Zwingmann és munkatársai (ZWINGMANN, RUMPF, MOOSBRUGGER, FRANK, 1996), Gorsuch és McPherson (1989) revidált I-E skáláját fordították németre, és tesztelték németországi mintán. Faktorelemzésük során a társas-extrinzik alskála három tétele másodlagos súlyok nélkül alkotott önálló faktort. Független intrinzik faktort nem sikerült kimutatni, a tételek a személyes-extrinzik elemekkel keveredtek (elsősorban a protestánsoknál). A német skálaváltozat háromdimenziós struktúrában tehát kielégítőnek bizonyult, de a faktorok „tisztasága” hagyott maga után kívánnivalót: többé-kevésbé egyértelmű intrinzik faktort csak a katolikus mintán lehetett kimutatni.

Az Európában végzett vizsgálatok tehát korántsem bizonyítják egyértelműen a vallási orientáció Amerikában kimutatott dimenzióinak érvényességét. Mít mutat a hazai mintán gyűjtött adatok elenzése?

IER modell tesztelése néhány új vallási közösség tagságán

Módszertan

Az adatok a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszéke által 2002 és 2003 között lefolytatott „Vallás, vallásosság, társadalom 2002” elnevezésű kutatásból származnak. Az alkalmazott mérőeszközt (Gorsuch és McPherson (1989) revidált I-E skáláját) és statisztikai eljárásokat Zwingmann és munkatársai (ZWINGMANN, RUMPF, MOOSBRUGGER, FRANK, 1996) tanulmányából vettük.⁵ A vizsgálati személyeknek „Az alábbi állítá

⁴ Socha (1999) vizsgálatában nagy elemszámú, de meglehetősen specifikus sokaságból vett mintával dolgoztak (addiktológiai kezelés alatt álló betegek, munkanélküliséggel vagy egyéb nehéz élethelyzettel küzdő emberek).

⁵ Sajnos ebben nem szerepelt a „nyitottság” skála, ezért a vallási orientáció mérése a szakirodalomban elterjedt standardok szerint nem tekinthető teljesnek –

sok közül Önre melyik, milyen mértékben illik?” kérdést kellett megválaszolniuk mind a tizennégy tétel esetében egy ötfokú Likert-skála segítségével (amely az „egyáltalán nem”-től a „teljes mértékben”-ig terjedt).

Minta és adatfelvétel

A jelen tanulmányban felhasznált adatainkat a fentebb már említett kutatás keretében, a Kultúra és Vallás kérdőívünkkel gyűjtöttük 2003 első felében. Célunk az volt, hogy az országos reprezentatív vizsgálatokkal szinte elérhetetlen kisegyházak híveit vizsgáljuk, róluk kaphassunk megbízható statisztikai információkat. Kérdőívünket a vizsgált téma személyes jellege miatt önkitöltős formában készítettük el, és vagy kérdezőbiztos személye által, vagy postai levél formájában juttattuk el a mintába került személyeknek. Jelen tanulmányban 3 közösség, a Jehova Tanúi hívek, a buddhisták és a szcientológus közösség tagjaitól kapott adatokat vizsgáljuk. A mintavétel mindhárom közösség esetében eltérő volt. A Jehova Tanúi esetében – a minta kiválasztásában a közösség képviselőinek segítségével – postai lekérdezést folytattunk, és a visszaérkezett kérdőívek száma ehhez képest igen magas volt, 470. A buddhista felfogást vallókat a Tan Kapuja Buddhista Főiskolán keresztül (illetve a buddhista közösségek információs brossúráján keresztül) értük el, közülük 249 megkérdezett válaszolt kérdőívünkre, míg a Szcientológia részéről 171 fő. A mintavételben tapasztalható eltérések ellenére mindhárom csoport körében a lekérdezés reprezentatívnak tekinthető, és a kapott adataink eddig – magyar viszonylatban – egyediek. A Jehova Tanúi esetében területi reprezentativitásról, a Szcientológia esetében szintén területi reprezentativitásról, illetve szakértői minta kiegészítésről, a buddhisták esetében szakértői mintáról beszélhetünk.

Kontrollcsoportként a „Háló” egyesület egyesület rendezvényén gyűjtött adatokat használtuk. (A Háló egyesület a Kárpát-medence magyar keresztényeinek ökumenikus fóruma.⁶)

Statisztikai eljárások

Az alkalmazott statisztikai módszerek során Zwingmann és munkatársai (ZWINGMANN, RUMPF, MOOSBRUGGER, FRANK, 1996) eljárásait követve a változók közötti korrelációk egyszerűsítésére principal component factoring elenyzést végeztünk, varimax rotációval; az előzetes elvárások alapján három komponenst határoztunk meg. A kapott modelleket teljes egészében nem

azonban lehetőség nyílt az intrinzik, társas-extrinzik és személyes-extrinzik faktorok tesztelésére.

⁶ <http://www.halo.hu>

közöljük, csupán a végső képet a változók elhelyezkedéséről az egyes faktorok között. Elmondhatjuk, hogy ezen faktorelemzéseknek nem a statisztikai pontosság volt kizárólagos célja, hanem inkább az IER gondolkodásmód meglétének vizsgálata különböző mintáinkon. Ezért az esetlegesen nem teljesen tökéletes modellek végeredményét is megjelentjük, hiszen fő célunk, a modell tesztelése szempontjából azok is komoly eredménynek tekinthetők.

Háló katolikusok

Rotált faktormátrix^a

	Faktor		
	1	2	3
Q96 Önre melyik állítás a legjellemzőbb? – meditálás–imádkozás			
Q97 Szívesen olvasok vallásomról	,523		
Q98 Számomra közömbös, miben hiszek, amíg jó ember vagyok			,491
Q99 Fontos, hogy legyen időm gondolkodni és imádkozni	,620		
Q100 Már gyakran éreztem egyértelműen Isten jelenlétét	,561		
Q101 Erősen törekszem arra, hogy vallási meggyőződéssemnek megfelelően éljek	,669		
Q102 Vallásos vagyok, de a hétköznapjaimban nem játszik túl nagy szerepet			,498
Q103 Egész világnézetem a hitemre alapul	,590		
Q104 Bár hívő vagyok, de életemben sok egyéb dolog van, ami ennél többet jelent számomra	–,467		
Q105 Leginkább azért imádkozom, hogy megkönnyebbulést és vigaszt érezzek			,529
Q106 Hitem vigaszt nyújt a gondok és bajok idején	,699		
Q107 Az imádság békét és boldogságot ad	,737	,688	
Q108 Elsősorban azért járok templomba, mert ott új embereket ismerhetek meg		,911	
Q109 Azért járok templomba, mert ott barátaimmal találkozhatom		,897	
Q110 Azért járok templomba, mert ott ismerőseimmel találkozhatom			

Extrakció: Principal Axis Factoring.

Rotáció: Varimax Kaiser normalizációval.

1. táblázat. IER modell tesztelése a HÁLÓ mozgalom katolikus válaszadói körében.

A HÁLÓ mozgalom – amely természetesen nem tartozik az új vallási közösség kategóriájába, ezért vizsgálatunkban kontrollcsoportként működik –

katolikus válaszadói (N=318) között az IER modell a nemzetközi eredményeknek megfelelő képet adott (KIRKPATRICK ÉS HOOD, 1990; KALDESTAD ÉS STIFFOS-HANSSEN, 1993; PARGAMENT, 1992; ZWINGMANN, 1996; SOCH, 1999). A változók eloszlásából és viselkedéséből látható, hogy az inverz változók (q98, q102, q104) okoznak némi nehézséget. Ám ez minden eddigi vizsgálatnál is megállapításra került, olyannyira, hogy Maltby (MALTBY 1999) ezeket az ő revidált skálájából ki is hagyta.

Ha eltekintünk az inverz változóktól, azt találjuk, hogy az intrinsic vallásosság faktora egyértelmű – ugyanakkor az extrinsic personal faktor két fontos változója magas értékkel szerepel ugyanebben a faktorban. Az Es dimenzió itt is, mint minden más további csoporton elvégzett elemzésünk során egyértelműen elkülöníthető.

Szcientológia

A modell csak korlátok között működik. A modellből eltávolítottuk a három inverz változót és a I4-es változót.

-I2	Számomra nagyjából közömbös, hogy miben hiszek, amíg jó ember vagyok.
I4	Már gyakran érzem egyértelműen Isten jelenlétét.
-I6	Vallásos vagyok, de ez hétköznapjaimban nem játszik túl nagy szerepet.
-I8	Bár hívő vagyok, de életemben sok egyéb dolog van, ami ennél többet jelent számomra.

A három inverz változó mindegyike a vallási indifferentizmust jelzi. A kérdőívünkben szereplő egyéb modellek a Szcientológia tagságát vallásilag a legalacsonyabb nivóra helyezik. Ebből az következne, hogy a vallási indifferentizmus változóival ez a populáció nagymértékben egyetért. A vonatkozó változókra nézett alapmegoszlások azonban azt mutatják, hogy a populációnak csupán átlagban 10%-a ért teljesen egyet. Erre az ellentmondásra egyelőre csak azt a magyarázatot adhatjuk, hogy a megkérdezettek valami miatt érdekeltek voltak abban, hogy éppen ezekre a vallási közömbösségüket közvetlenül firtató kérdésekre elsősorban tagadó választ adjanak. Ez megfelelhet annak a törekvésnek, amely szerint a Szcientológia Egyház Magyarországon vallási közösségként kíván mutatkozni. Az I4-es változó alátámasztja a szcientológusok alacsony fokú vallásosságát mutató többi tapasztalatunkat, hiszen istenélmnnyel nagyon kevesen rendelkeznek (a pozitív válaszok összessége 18%).

Rotált faktormátrix^a

	Faktor		
	1	2	3
i1	,044	-,037	,480
i2 inverz 98	,032	-,228	,311
i3	,164	,630	-,117
i4	,159	,417	-,009
i5	,093	-,015	,643
i6 inverz 102	-,003	-,242	,182
i7	-,142	,052	,798
i8 inverz 104	,005	-,128	,440
ep1	,073	,633	,041
ep2	,128	,295	,467
ep3	,078	,761	-,002
es1	,480	,283	,112
es2	,968	,105	,041
es3	,950	,121	-,007

Extrakció: Principal Axis Factoring.

Rotáció: Varimax Kaiser normalizációval.

2. táblázat. IER modell tesztje a Szcientológia Egyház válaszadói körében.

Jehova Tanúi

A Jehova Tanúi mintákon az IER modell egyáltalán nem működik. A kommunalitások alacsony foka következtében a modellből egyre több változót kellett kivennünk – míg végül a modell teljesen elveszett. Ennek magyarázata a minta szélsőséges válaszaiban lelhető fel, amit a 3. táblázatban mutatunk be.

A modellben szereplő változókra adott válaszok mindegyike – egy kivételével, amely a táblázatban 9-es számmal jelölt változó – szélsőséges. Ez magyarázza, hogy a faktoranalízis statisztikailag nem értelmezhető. A válaszok megoszlása megfelel a Jehova Tanúi vallásosságáról a kutatás tanulságai alapján kapott általános képünknek. A kivétel a személyes extrinzik tételek első változója, ahol viszonylag egyenletes eloszlást kaptunk; vagyis ez az állítás még ezt a rendkívül homogén csoportot is megosztotta. Ennek magyarázata valószínűleg a kérdés tartalmában rejlik, esetleg utal az „öncélú” vallásossággal kapcsolatos differenciált álláspontokra, amennyiben öncélon a vallásgyakorlásból fakadó személyes lelki hasznot értjük, ami gyakorlatilag megegyezik az extrinsic personal jelentésével.

	Teljesen egyetért	Egyáltalán nem ért
--	-------------------	--------------------

	(%)	egyed (%)
1. Szívesen olvasok vallásomról.	93,6	
2. (–) Számomra nagyjából közömbös, hogy miben hiszek, amíg jó ember vagyok.		95,7
3. Fontos, hogy legyen időm gondolkodni és imádkozni.	95,5	
4. Már gyakran éreztem egyértelműen Isten jelenlétét.	63,8	
5. Erősen törekszem arra, hogy vallásos meggyőződésemmek megfelelően éljek.	95,5	
6. (–) Vallásos vagyok, de ez hétköznapijaimban nem játszik túl nagy szerepet.		85,7
7. Egész világnézetem a hitemre alapul.	90,7	
8. (–) Bár hívő vagyok, de életemben sok egyéb dolog van, ami ennél többet jelent számomra.	87,6	
Személyes-extrinzik tételek		
9. Leginkább azért imádkozom, hogy megkönnyebbülést és védelmet érezzek.	13	25,9
10. Hitem vigaszt nyújt gondok és bajok idején.	94	
11. Az imádság békét és boldogságot ad.	83,5	
Társas-extrinzik tételek		
12. Elsősorban azért járok templomba, mert ott új embereket ismerhetek meg.		80,3
13. Elsősorban azért járok templomba, mert ott barátaimmal találkozhatom.		55,1
14. Elsősorban azért járok templomba, mert ott ismerőseimmel találkozhatom.		62,8

3. táblázat. A Jehova Tanúi válaszmegoszlása az IER modellben szereplő változókra. (A fordítást készítette Máté-Tóth András, 2003⁷; forrás: Zwingmann 1996, 114.)

Buddhisták

⁷ A statisztikai eljárások alkalmazása során derült ki egyértelműen, hogy a ES itemek megfogalmazásában fokozás van, fokozás szándékolt. Az angol és a német eredeti változatból ez nyelvtanilag csak részben egyértelmű. A modellre vonatkozó szakirodalom ezt explicite – ismereteim szerint – nem említi. MTA

Az IER modell az elkötelezett Buddhista válaszolókra (N = 88) két változó kivonásával működőnek bizonyult. Az I1 és I2 változóknak túlságosan alacsony volt a redukciós eljárás során megőrzött magyarázó érték. Az I1-nél a válaszmegoszlás magyarázza ezt, hiszen szinte minden megkérdezett részben vagy teljesen egyetértőleg válaszolt; az I2-nél a megoszlás egyenletes.

Rotált faktormátrix^a

	Faktor		
	1	2	3
i1	,071	,033	,399
i2 inverz 98	,066	,019	,393
i3	,483	-,035	,425
i4	,544	-,081	-,048
i5	,077	,025	,545
i6 inverz 102	-,043	-,307	,404
i7	,215	,151	,472
i8 inverz 104	-,157	-,021	,690
ep1	,484	,084	-,264
ep2	,675	,190	,135
ep3	,795	,169	-,098
es1	,124	,465	-,178
es2	,110	,751	,300
es3	,033	,980	,131

Extrahció: Principal Axis Factoring.

Rotáció: Varimax Kaiser normalizációval.

4. táblázat. IER modell tesztje elkötelezett buddhista válaszolók körében.

A faktorelemzés összességében tehát azt mutatta, hogy a modell ugyan működik, de az egyik I-item („Már gyakran éreztem egyértelműen Isten jelenlétét”) gyakran/jellemzően átkerült a személyes extrinzik dimenzióba. Érdekesnek találjuk, hogy az erre a kérdésre kapott válaszok a Buddhizmus alaptanítása szempontjából meglepő módon oszlanak meg.

IER Szeged

Amint az elméleti és kutatástörténeti bevezetőből, valamint az eredeti IER modell mintáinkon való tesztelése alapján egyértelművé vált, ez a modell csak bizonyos kontextusokban működött. A modellben szereplő változók egyenként is értelmezhetők, s maga a modell egyenként a vallásosság bizonyos vonatkozásaira fókuszáló változók meghatározott logika szerinti csoportosítása révén jött létre. Ha a benne szereplő változókat mintegy vir-

tuálisan, a modell összeállítását megelőzve önálló változóként értelmezzük, akkor ennek alapján jogot formálhatunk arra, hogy a vallásosság hasonló aspektusait vizsgáló egyéb változókkal helyettesítsük őket. A magyarországi új vallási közösségek kutatására kidolgozott kérdőívünkben számos olyan változót alkalmaztunk e modellen kívül, amelyek tartalmilag párosíthatók az eredeti modell eredeti változóival. E változónkénti tartalmi átfedés alapján kérdőívünkéből összeállítottuk az IER parafrázis szegedi modelljét. Tet-tük ezt annak reményében, hogy vizsgált közösségeink vallásossági di-menzióiról árnyaltabb, illetve határozottabb kontúrú képet kaphatunk. A vál-tozók megfeleltetését tartalmi szempontokon túlmenően az eredeti és a helyettesítő változók közötti magasabb korrelációk alapján végeztük el. Ez indokolja az első látásra tartalmilag kevésbé megfelelő helyettesítő változók alkalmazását. Először közöljük a változók megfeleltetését tartalmazó táblázat-t, majd az egyes közösségekre vonatkoztatott faktorelemzések eredményeit. Ezzel a kísérlettel semmiképpen sem áll szándékunkban a nagy hagyomá-nyokkal és tekintéllyel rendelkező IER modellnek magának vagy annak szá-mos nemzetközi kutatás által kipróbált valamely változatának a helyettesítése vagy annak továbbfejlesztése. Inkább az IER modell révén szeretnénk a kér-dőívünkben található más további változók magyarázó erejét próbára tenni. Tesszük ezt az eredeti allporti elmélet iránti tisztelet és a csoportjaink mélyebb megismerésére vonatkozó igény együttes érvényesítése céljából.

Eredeti IER		IER Szeged	
Intrinzik tételek			
1.	Szívesen olvasok vallásomról.	1.	Az elkötelezett hívő vallási irato- kat tanulmányoz.
2.	(-) Számomra nagyjából közöm- bös, hogy miben hiszek, amíg jó ember vagyok.	2.	Milyen mértékben befolyásolja vallásossága az emberi kapcsola- tatait?
3.	Fontos, hogy legyen időm gondol- kodni és imádkozni.	3.	Az elkötelezett hívő rendszeresen imádkozik
4.	Már gyakran éreztem egyértel- műen Isten jelenlétét.	4.	Mennyire közel érzi magát „Isten- hez”?
5.	Erősen törekszem arra, hogy vallá- sos meggyőződésemnek megfele- lően éljek.	5.	A következő kijelentések közül, melyik jellemzi Önt leginkább? – vallásosság
6.	(-) Vallásos vagyok, de ez hétköz- napjaimban nem játszik túl nagy szerepet.	6.	Milyen mértékben befolyásolja vallásossága szakmai munkáját?
7.	Egész világnézetem a hitemre alapul.	7.	Az életnek számomra azért van értelme, mert van Isten.

Eredeti IER	IER Szeged
8. (-) Bár hívő vagyok, de életemben sok egyéb dolog van, ami ennél többet jelent számomra.	8. Mennyire befolyásolja vallásossága politikai beállítottságát?
Személyes-extrinzik tételek	
9. Leginkább azért imádkozom, hogy megkönnyebbülést és biztonságot érezsek.	9. Mennyire fontos személyes hite számára a szenvedés elfogadása?
10. Hitem vigaszt nyújt gondok és bajok idején.	10. Mennyire fontos személyes hite számára a bajok elkerülése?
11. Az imádság békét és boldogságot ad. számára az értelmes élet?	11. Mennyire fontos személyes hite
Társas-extrinzik tételek	
12. Elsősorban azért járok templomba, mert ott új embereket ismerhetek meg.	12. Elsősorban azért járok templomba, mert ott új embereket ismerhetek meg.
13. Elsősorban azért járok templomba, mert ott barátaimmal találkozhatom.	13. Elsősorban azért járok templomba, mert ott barátaimmal találkozhatom.
14. Elsősorban azért járok templomba, mert ott ismerőseimmel találkozhatom.	14. Elsősorban azért járok templomba, mert ott ismerőseimmel találkozhatom.

Buddhisták

Ezen kísérleti modell segítségével magyarázatot kapunk arra a jelenségre, amelyet az eredeti IER modell nem magyarázott. Nevezetesen az általunk vizsgált elkötelezett Buddhista közösség tagjai az Isten kapcsolatot inkább a zsidó–keresztény, illetve monoteista vallásossági hagyományhoz közelebb eső módon fogják fel, mintsem az eredeti buddhista hagyományhoz. Hatvan százalékuk számára az imádság és a meditáció ugyanazt jelenti. Mind az istenhit, mind az istenközelség kérdéseire többségében monoteista válaszokat adtak.

Szegedi kísérleti modellünk alapján az elkötelezett buddhista válaszadók között elsősorban közösségi, illetve szertartáscentrikus dimenziót találunk, melyet az eredeti IER modellből meghagyott változók (Es 12-14) jeleznek. Az itemek kizárólagos megfogalmazása – a felmerült fordítási nehézségek mellett – elvileg megengedi azt a feltételezést, hogy az összes megkérdezett inkább erre válaszolt, mintsem a bennük következetesen meglévő közösségi dimenzióra vonatkozó kérdésre. Másrészt a „templomba járás” általában a vallásos ember számára valamilyen áhitatot és szertartást (is) jelent. Mivel a buddhista közösségek együttlétei is nem ritkán kapcsolódnak különböző tanítók által adott áldások fogadásához, feltételezhető, hogy a válaszolók e

három, eredetileg társasextrinsic tételekre azért válaszolnak standard módon, mert az áhítat/szertartás dimenziót egyértelműen hiányolják az itemből, s ez a hiány számukra elfogadhatatlan. Amennyiben utóbbi feltételezésünk igaz lehet, akkor ezt a dimenziót jogosan szertartási, illetve áhítat dimenzióknak is nevezhetjük – ami nem jelenti feltétlenül a közösségi dimenzió hiányát.

A második faktorba tömörülő változók alapján megfogalmazhatunk egy társadalmi vallásossági dimenziót. E dimenzió a vallásosság munkatársi kapcsolatokra, politikai nézetekre és a hétköznapi életre gyakorolt erős befolyását tartalmazza.

Rotált faktormátrix^a

	Faktor		
	1	2	3
q18 Az elkötelezett hívő vallási iratokat tanulmányoz	,049	-,106	,329
q71 Milyen mértékben befolyásolja vallásossága az emberi kapcsolatait?	,105	,753	-,079
q116 Az elkötelezett hívő rendszeresen imádkozik	-,070	,052	,441
q112 Mennyire közelérzi magát „Istenhez”?	-,016	-,091	-,692
q56 A következő kijelentések közül melyik jellemzi Önt leginkább? – vallásosság	-,144	-,361	-,165
q70 Milyen mértékben befolyásolja vallásossága szakmai munkáját?	-,003	,935	-,105
q19 Az életnek számomra azért van értelme, mert van Isten	,063	-,050	,586
q72 Mennyire befolyásolja vallásossága politikai beállítottságát?	-,021	,345	-,025
q91 Mennyire fontos személyes hite számára a szenvedés elfogadása?	,086	,016	,225
q92 Mennyire fontos személyes hite számára a bajok elkerülése?	-,103	-,068	,105
q93 Mennyire fontos személyes hite számára az értelmes élet?	-,116	-,056	-,045
q108 Elsősorban azért járok templomba, mert ott új embereket ismerhetek meg	,504	-,049	,177
q109 Azért járok templomba, mert ott barátaimmal találkozhatom	,792	,081	,002
q110 Azért járok templomba, mert ott ismerőseimmel találkozhatom	,953	-,032	-,127

Extrahció: Principal Axis Factoring.

Rotáció: Varimax Kaiser normalizációval.

Harmadjára pedig ezen a mintán egyfajta egzisztenciális vallásossági dimenziót rajzolhatunk meg, ahol azok a változók szerepelnek, amelyek révén a személy a saját életének, létezésének értelmét vallási forrásból meríti. A fentebb mondottak alapján nem kell, hogy az „Életnek azért van számomra

értelme, mert van Isten” változónak ebben a dimenzióban betöltött vezető szerepe megítélését keltsen, hiszen mint mondtuk, még az elkötelezett buddhista válaszolóink között is többségében inkább kereszténység vagy monoteizmus felé hajló istenképpel találkozunk.

Összefoglalva a buddhista válaszadók között megmutatkozó dimenziókat, beszélhetünk szertartás-centrikus, társadalom-centrikus és privát vallásosságról.⁸

Szcientológia

Rotált faktormátrix^a

	Faktor		
	1	2	3
q18 Az elkötelezett hívő vallási iratokat tanulmányoz	,049	-,106	,329
q71 Milyen mértékben befolyásolja vallásossága az emberi kapcsolatait?	,105	,753	-,079
q116 Az elkötelezett hívő rendszeresen imádkozik	-,070	,052	,441
q112 Mennyire közelérzi magát „Istenhez”?	-,016	-,091	-,692
q56 A következő kijelentések közül melyik jellemzi Önt leginkább? – vallásosság	-,144	-,361	-,165
q70 Milyen mértékben befolyásolja vallásossága szakmai munkáját?	-,003	,935	-,105
q19 Az életnek számomra azért van értelme, mert van Isten	,063	-,050	,586
q72 Mennyire befolyásolja vallásossága politikai beállítottságát?	-,021	,345	-,025
q91 Mennyire fontos személyes hite számára a szenvedés elfogadása?	,086	,016	,225
q92 Mennyire fontos személyes hite számára a bajok elkerülése?	-,103	-,068	,105
q93 Mennyire fontos személyes hite számára az értelmes élet?	-,116	-,056	-,045
q108 Elsősorban azért járok templomba, mert ott új embereket ismerhetek meg	,504	-,049	,177
q109 Azért járok templomba, mert ott barátaimmal találkozhatom	,792	,081	,002
q110 Azért járok templomba, mert ott ismerőseimmel találkozhatom	,953	-,032	-,127

Extraktió: Principal Axis Factoring.

Rotáció: Varimax Kaiser normalizációval.

Modellünk koherens a Szcientológia kapcsán szerzett korábbi tanulságokkal.

⁸ Vö. az intrinszik és extrinszik elméleti elkülönítéséről fentebb 1. o. mondatokat.

Jehova Tanúi

Rotált faktormátrix^a

	Faktor		
	1	2	3
q18 Az elkötelezett hívő vallási iratokat tanulmányoz	,006	,159	,090
q71 Milyen mértékben befolyásolja vallásossága az emberi kapcsolatait?	,027	,780	,005
q116 Az elkötelezett hívő rendszeresen imádkozik	-,116	,149	,105
q112 Mennyire közelérzi magát „Istenhez”?	-,117	-,110	-,189
q56 A következő kijelentések közül melyik jellemzi Önt leginkább? – vallásosság	,000	-,190	-,064
q70 Milyen mértékben befolyásolja vallásossága szakmai munkáját?	-,036	,736	,071
q19 Az életnek számomra azért van értelme, mert van Isten	-,007	,054	,121
q72 Mennyire befolyásolja vallásossága politikai beállítottságát?	-,066	,203	,074
q91 Mennyire fontos személyes hite számára a szenvedés elfogadása?	-,056	,182	,343
q92 Mennyire fontos személyes hite számára a bajok elkerülése?	-,071	-,048	,554
q93 Mennyire fontos személyes hite számára az értelmes élet?	,077	,049	,351
q108 Elsősorban azért járok templomba, mert ott új embereket ismerhetek meg	,561	-,100	-,015
q109 Azért járok templomba, mert ott barátaimmal találkozhatom	,904	,023	-,013
q110 Azért járok templomba, mert ott ismerőseimmel találkozhatom	,886	-,027	,062

Extrakció: Principal Axis Factoring.

Rotáció: Varimax Kaiser normalizációval.

Az eredeti modellhez hasonlóan az általunk készített modell sem hozott érdemi eredményt. Ennek ellenére vagy ezzel együtt elmondhatjuk, hogy a modellben található három faktorból kettő a vallásosság ismert két típusát határozottan elkülöníti. Az egyik a kapcsolatokban megjelenő dimenzió, a másik pedig a személyre magára vonatkozó dimenzió. Annál is értékesebb ez az eredmény, mert a Jehova Tanúi közösségről a közvéleményben különös erővel él a homogenitás képe. Modellünk a korlátozott statisztikai keretek között is igazolja a többféle vallási dimenzió meglétét ebben a közösségben is.

Első látásra úgy tűnhet, hogy a mi modellünkben az intrinziknek megfeleltetett változók egy része által alkotott közösségi vallási dimenzió megfelel az eredeti modellben is és a mi modellünkben is világosan elkülönült Es dimenzióknak. Ám a két faktorban szereplő változók között nincs pozitív korreláció. Ennek magyarázata lehet az Es dimenzióban szereplő változók kizárólagos megfogalmazása. Feltételezhető, hogy az „elsősorban” kifejezéssel fémjelzett túlzott egyértelműségre adott elutasítás magyarázza a változók egy faktorban való jelenlétét. Amennyiben abból indulunk ki e dimenzió magyarázatakor, hogy az eredeti szándék félreértésén alapulnak a válaszok, akkor azt állíthatjuk csupán, hogy ebben a faktorban a közösségi dimenzió nem elsődleges, de azt nem állíthatjuk, hogy teljességgel elutasították, vagy egyáltalán nem is szerepel. (Lásd ugyanerről még egyszer a fentebb mondottakat a 13. oldalon!)

Háló katolikusok

A HÁLÓ közösség katolikusainál a szegedi modell alapján egyértelműen kimutatható a buddhista közösségnél is már megfigyelt társadalmi modell. A Es-ra vonatkozóan a fentebb említetteket (13. o.) itt nem szükséges megismételni. Szintúgy a buddhistákhoz hasonlóan a harmadik dimenzió itt is egyfajta egzisztenciális vallásosság, amelyben elsősorban az élet értelme és a vallással való személyes, egyéni kapcsolat dominálnak. A buddhistáknál megfigyelt dimenziótól eltérően itt a szenvedés elfogadása valamelyest magasabb értékkel szerepel a modellben. Ennek azonban nincsen különösebb jelentősége.

Rotált faktormátrix^a

	Faktor		
	1	2	3
q18 Az elkötelezett hívő vallási iratokat tanulmányoz	-,012	,161	,305
q71 Milyen mértékben befolyásolja vallásossága az emberi kapcsolatait?	-,024	,825	,156
q116 Az elkötelezett hívő rendszeresen imádkozik	-,140	,150	,449
q112 Mennyire közelérzi magát „Istenhez”?	,045	-,094	-,447
q56 A következő kijelentések közül melyik jellemzi Önt leginkább? – vallásosság	,074	-,311	-,263
q70 Milyen mértékben befolyásolja vallásossága szakmai munkáját?	-,057	,661	,163
q19 Az életnek számomra azért van értelme, mert van Isten	-,116	,203	,484
q72 Mennyire befolyásolja vallásossága politikai beállítottságát?	-,035	,669	,131
q91 Mennyire fontos személyes hite számára a szenvedés elfogadása?	-,085	,236	,554
q92 Mennyire fontos személyes hite számára a bajok elkerülése?	,012	-,263	,374
q93 Mennyire fontos személyes hite számára az értelmes élet?	-,037	,007	,444
q108 Elsősorban azért járok templomba, mert ott új embereket ismerhetek meg	,683	-,162	-,106
q109 Azért járok templomba, mert ott barátaimmal találkozhatom	,905	,026	-,092
q110 Azért járok templomba, mert ott ismerőseimmel találkozhatom	,879	-,008	-,121

Extrakció: Principal Axis Factoring.

Rotáció: Varimax Kaiser normalizációval.

Mellékletek

A revideált I-E skála (Gorsuch & McPherson, 1989)

Intrinzik tételek

1. Szívesen olvasok vallásomról.
2. (–) Számomra nagyjából közömbös, hogy miben hiszek, amíg jó ember vagyok.
3. Fontos, hogy legyen időm gondolkodni és imádkozni.
4. Már gyakran éreztem egyértelműen Isten jelenlétét.

5. Erősen törekszem arra, hogy vallásos meggyőződésemmek megfelelően éljek.
6. (–) Vallásos vagyok, de ez hétköznapjaimban nem játszik túl nagy szerepet.
7. Egész világnézetem a hitemre alapul.
8. (–) Bár hívő vagyok, de életemben sok egyéb dolog van, ami ennél többet jelent számomra.

Személyes-extrinzik tételek

9. Leginkább azért imádkozom, hogy megkönnyebbülést és biztonságot érezzek.
10. Hitem vigaszt nyújt gondok és bajok idején.
11. Az imádság békét és boldogságot ad.

Társas-extrinzik tételek

12. Elsősorban azért járok templomba, mert ott új embereket ismerhetek meg.
13. Elsősorban azért járok templomba, mert ott barátaimmal találkozhatom.
14. Elsősorban azért járok templomba, mert ott ismerőseimmel találkozhatom.

Irodalom

- Allport, Gordon W. (1997): A személyiség alakulása. Kairosz Kiadó
- Allport, Gordon W. – Ross, Michael J. (1967): Personal Religious Attitudes and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology* 5(4), 432–443.
- Babbie, Earl (1998): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest
- Batson, Daniel C. – Schoenrade, Patricia (1991a): Measuring Religion as Quest: Validity Concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, 416–429.
- Batson, Daniel C. – Schoenrade, Patricia (1991b): Measuring Religion as Quest: Reliability Concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, 430–447.
- Burris, Christopher T. (1994): Curvilinearity and Religious Types: A Second Look at Intrinsic, Extrinsic and Quest Relations. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 4 (4), 245–260.
- Burris, Christopher T. (n.ja.): What's My Motive? Thoughts on the State of Religious Orientation Research. *Handbook of Religious Research*. Oxford Press New York (megjelenés alatt – a szerző szíves engedélyével)

- Burris, Christopher T. – Jackson, Lynne M. (2000): Social Identity and the True Believer: Responses to Threatened Self-stereotypes among the Intrinsically Religious. *British Journal of Social Psychology*, 39, 257–278.
- Fishbein, Martin – Ajzen, Icek (1984): Az attitűd információs alapjai. In: Hunyady György (szerk.): *Szociálpszichológia. Gondolat, Budapest*
- Gorsuch, Richard L. – McPherson, Susan (1989): Intrinsic/Extrinsic Measurement: I/E Revised and Single-Item Scales. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28 (3), 348–354.
- Gorsuch, Richard L. – Venable, G. Daniel (1983): Development of an „Age Universal” I-E Scale. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 22 (2), 181–187.
- Herek, Gregory M. (1987): Religious Orientation and Prejudice: A Comparison of Racial and Sexual Attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin* 13 (1), 34–44.
- Hood, Ralph W. Jr. (1978): The Usefulness of the Indiscriminately Pro and Anti Categories of Religious Orientation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 17 (4), 419–431.
- Kaldestad, Eystein – Stiffos-Hanssen, Hans (1993): Standardizing Measures of Religiosity for Norwegians, *The International Journal for the Psychology of Religion* 3, (2) 111–124
- Kirkpatrick, Lee A. – Hood, Ralph W. Jr. (1990): Intrinsic-Extrinsic Religious Orientation: The Boon or Bane of Contemporary Psychology of Religion? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29 (4), 442–462.
- Kirkpatrick, Lee A. – Hood, Ralph W. Jr. (1991) Rub-a-dub-dub: Who’s in the Tub? Reply to Masters. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, (3) 318–321.
- Kristensen, Kristoffer B. – Pedersen, Darhl M. – Williams, Richard N. (2001): Profiling Religious Maturity: The Relationship of Religious Attitude Components to Religious Orientations. *Journal for the Scientific Study of Religion* 40 (1), 75–86.
- Leak, Gary K. – Fish, Stanley (1989): Religious Orientation, Impression Management and Self-Deception: Toward a Clarification of the Link Between Religiosity and Social Desirability. *Journal for the Scientific Study of Religion* 28 (3), 355–359.
- Maltby, John (1999): The Internal Structure of a Derived, Revised and Amended Measure of the Religious Orientation Scale: the „Age Universal” I-E Scale. *Social Behavior and Personality* 27 (4), 407–412.
- Maltby, John – Day, Liza (1998): Amending a Measure of the Quest Religious Orientation: Applicability of the Scale’s Use Among Religious and Non-religious Persons. *Personality and Individual Differences* 25, 517–522.

- Maltby, John – Houran, James – Lange, Rense – Ashe, Diane – McCutcheon, Lynn E. (2002): Thou Shalt Worship No Other Gods – Unless They Are Celebrities: The Relationship Between Celebrity Worship and Religious Orientation. *Personality and Individual Differences* 32, 1157–1172.
- Maltby, John – Talley, Margaret – Cooper, Colin – Leslie, C. Julien (1995): Personality Effects in Personal and Public Orientations Toward Religion. *Personality and Individual Differences* 19 (2), 157–163.
- Masters, Kevin S. (1991): Of Boons, Banes, Babies, and *Bath Water*: A Reply to the Kirkpatrick and Hood Discussion of Intrinsic-Extrinsic Religious Orientation. *Journal for the Scientific Study of Religion* 30 (3), 312–317.
- McFarland, Sam G. (1989): Religious Orientation and the Targets of Discrimination. *Journal for the Scientific Study of Religion* 28 (3), 324–336.
- Merton, Robert King (1974): Társadalmi struktúra és anomia. In: Andorka Rudolf – Buda Béla – Cseh-Szombathy László (szerk.): *A deviáns viselkedés szociológiája*, Gondolat, Budapest
- Nielsen, Michael E. (1995): Operationalizing Religious Orientation: Iron Rods and Compasses. *The Journal of Psychology*, 129 (5), 485–494.
- Pargament, Kenneth I. – Kennell, Joseph – Hathaway, William – Grevengood, Nancy (1988): Religion and the Problem-solving Process: Three Styles of Coping. *Journal for the Scientific Study of Religion* 20 (1) 90–104.
- Pargament, Kenneth I. (1992): Of Means and Ends: Religion and the Search for Significance. *The International Journal for the Psychology of Religion* 2 (4), 201–229.
- Rokeach, Milton (1984): A nézetek rendszerének szerveződése. In: Hunyady György (szerk.): *Szociálpszichológia*. Gondolat, Budapest
- Socha, Pawel M. (1999): Ways Religious Orientation Work: A Polish Replication of Measurement of Religious Orientations. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 9 (3), 209–228.
- Tedeschi, James T. – Rosenfeld, Paul (1984): A benyomás alakításának elmélete és a kényszerű engedelmeskedés helyzete. In: Hunyady György (szerk.): *Szociálpszichológia*. Gondolat, Budapest
- Watson, P. J. – Morris, Ronald J. – Hood, Ralph W. Jr. (1990): Attributional Complexity, Religious Orientation, and Indiscriminate Proreligiousness. *Review of Religious Research*, 32 (2), 110–121.
- Zwingmann, Ch. – Rumpf, M. – Moosbrugger, H. – Frank, D. (1996): Das I-E Konzept: Wege aus der Krise? Religiöse Orientierungen und Glaubensinhalte. In: Moosbrugger, H. – Zwingmann, Ch. – Frank, D. (eds.): *Religiosität, Persönlichkeit und Verhalten. Beiträge zur Religionspsychologie*, Münster, Waxmann, 37–57.